

А. Г. Герасименко,

д. е. н., професор кафедри економічної теорії та конкурентної політики, Київський національний торговельно-економічний університет

ORCID ID: 0000-0003-0313-6942

А. М. Масько,

аспірант кафедри економічної теорії та конкурентної політики, Київський національний торговельно-економічний університет

ORCID ID: 0000-0001-8302-4689

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.8.12

МОДЕЛІ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА РИНКУ: ІНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТ

A. Gerasymenko,

Doctor of Economic Sciences, professor of the department of economics and competition policy, Kyiv national university of trade and economics

A. Masko,

postgraduate student of the department of economics and competition policy, Kyiv national university of trade and economics

MODELS OF INTERACTION BETWEEN THE STATE AND THE MARKET: THE INSTITUTIONAL ASPECT

Розвиток ефективних інститутів взаємодії держави та ринку є важливою передумовою формування ефективної економічної політики, розвитку конкурентних відносин, а також соціально-економічної системи країни.

У роботі виокремлено підходи, які детермінують множину існуючих моделей взаємодії держави і ринку на засадах плюралізму чи корпоративізму та проведено детальний аналіз таких моделей інституційної взаємодії держави та ринку: регуляторного захоплення, дорожньої каси, бюрократії, моделі політичного торгу Беккера, описуючи їх ознаки в контексті цих підходів, а також наведення конкретних прикладів поширення таких моделей як в економіці зарубіжних країнах, так і в Україні.

Обґрунтовано, що вплив окремих груп інтересів на регуляторний орган з метою встановлення вигідного для них галузевого регулювання призводить до максимізації їх прибутків не за рахунок якості, технологій та інновацій їх продукту, а за рахунок встановлення штучних адміністративних бар'єрів. Яскравим прикладом такої взаємодії держави та ринку є модель регуляторного захоплення.

Встановлено, що неефективні та неякісні інституції виступають чинником, який уможливорює та посилює масштаби негативних наслідків від інституційної організації взаємодії між державою та ринком у рамках моделей політичного торгу, регуляторного захоплення, дорожньої каси та бюрократії тощо.

Проведений аналіз взаємодії держави та ринку дозволив виділити множину моделей інституційної взаємодії держави і ринку, які різняться передумовами формування та економічною природою, що в подальшому дає розуміння напрацювання механізмів інституційної взаємодії держави та ринку для розвитку як країни загалом, так і окремих ринків, визначення комплексу економіко-правових заходів для упорядкування таких взаємовідносин та окремих інститутів, які склалися в результаті такої взаємодії.

The development of effective institutions of interaction between the state and the market is an important prerequisite for the formation of an effective economic policy, the development of competitive relations, as well as the socio-economic system of the country.

At various stages of the country's development, there is cooperation between the state and the market, from the dominance of the state power or vice versa — the market.

An understanding of the preconditions for the formation of such interaction, the level of distribution and the consequences of its impact on the country's socio-economic system is important.

The work outlines approaches that determine the plurality of existing models of interaction between the state and the market on the basis of pluralism or corporatism, and detailed analysis of such models of institutional interaction between the state and the market as: regulatory capture, traveler's office, bureaucracy, Becker's model of political bargaining, describing their features in the context. these approaches, as well as providing concrete examples of the spread of such models in the economy of foreign countries and in Ukraine.

It is substantiated that the influence of certain interest groups on the regulatory body in order to establish favorable regulation for them leads to maximizing their profits not due to the quality, technologies and innovations of their product, but due to the establishment of artificial administrative barriers. A vivid example of this interaction between the state and the market is the regulatory capture model.

Another model, the Roadmap, illustrates how civil servants, meeting their own interests in maximizing political rent, can set artificial administrative barriers for business entities — not related to the implementation of the necessary control or regulation, to be overcome by which additional costs should be borne by the latter.

It has been established that inefficient and inadequate institutions act as a factor that enables and enhances the scale of the negative consequences of the institutional organization of interaction between the state and the market within the framework of models of political bargaining, regulatory capture, road fare and bureaucracy, etc.

An analysis of the interaction between the state and the market has allowed to allocate a plurality of models of institutional interaction between the state and the market, which differ in the preconditions of formation and economic nature, which in the future gives an understanding of the development of mechanisms of institutional interaction of the state and the market for the development of both the country as a whole and individual markets, the definition of the complex economically - legal measures to streamline such relationships and individual institutes that have emerged as a result of such interaction.

Ключові слова: держава, ринок, регуляторний орган, політична рента, моделі інституційної взаємодії держави та ринку.

Key words: State, market, regulatory body, political rents, models of institutional interaction between the state and the market.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Науковці та економісти, характеризуючи взаємодію держави і ринку, виділяють окремі моделі, виходячи із особливостей національних економічних систем країн: англо-саксонська, німецька (західно-європейської) шведська, японська, китайська тощо, які формувалися в процесі розвитку країни, її традицій та правил тощо.

Окрім національних моделей взаємодії держави та ринку, які характеризують економічну систему країни, також набула поширення інституційна взаємодія держави і ринку як на рівні окремих ринків так, і економіки країни загалом, які безпосередньо впливають на добробут населення та економічний розвиток країни.

З огляду на вищезазначене, набуває актуальності детальний аналіз моделей інституційної взаємодії держави і ринку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Моделі інституційної взаємодії держави і ринку в своїх роботах досліджували Г. Беккер [5], М.Олсон [7], Дж. Джеймс [8], Г. Зіммер [9], С. Дянков, Р. Ла-Порта, Ф. Лопез-де-Сіланес і А. Шлейфер [17], В.А. Нісканен [19], А.О. Дегтяр [1], А.Г. Герасименко [4], А. Олійник [16] та інші. Роботи науковців були присвячені окремим моделям взаємодії держави та ринку та їх характеристикам.

Водночас, є потреба у здійсненні системного аналізу моделей інституційної взаємодії держави і ринку та їх поширення як на рівні економіки країни, так і на окремих ринках для вироблення в подальшому практичних рекомендацій у здійсненні моделювання інституційної взаємодії держави і ринку.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження моделей інституційної взаємодії держави і ринку, визначення їх передумов формування, рівня поширення на окремих ринках економіки країни та наслідки впливу на соціально-економічну систему країни.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Національні моделі взаємодії держави та ринку: англосаксонська, німецька, західноєвропейська,

шведська, японська — вважаються базовими для так званої ринкової економіки, тобто економіки, в якій домінуючим залишається ринковий механізм саморегулювання, а роль держави є вторинною, реалізуючись через функцію інститутотворення.

Говорячи про моделі інституційної взаємодії держави і ринку важливо усвідомлювати не тільки і не стільки баланс їх взаємовпливу, скільки способи його досягнення. За цією ознакою політологи, а слідом за ними й економісти зазвичай виділяють дві моделі: плюралістичну і корпоративістську [1, с. 116—123], хоча ми вважаємо, що тут слід говорити не про окремі моделі, а про підходи, здатні поєднати множину існуючих моделей взаємодії держави і ринку на засадах плюралізму чи корпоративізму.

Плюралістичний підхід передбачає, що держава діє для задоволення інтересів суспільства та виконує роль своєрідного регулятора процесів: у стані "рівноваги" держава не втручається в економічні процеси і навпаки, у разі відхилення від стану рівноваги, держава повинна забезпечити стабільність, незважаючи на те, що це може суперечити інтересам окремих груп еліти. Це забезпечується доступом до інструментів політичного впливу широких підприємницьких кіл, що у конкуренції один з одним нейтралізують можливий негативний вплив бізнесу на систему державного регулювання й намагання його використати у власних інтересах.

Найбільш яскравими прикладами таких моделей є США та Німеччина. Кількість офіційно зареєстрованих лоббістів у США у 2018 році склала 11586 [2]. В Німечкому Бундестазі зареєстровано понад 2000 лобістських союзів (обов'язкова умова для отримання права представляти власні бізнес-інтереси як Бундестазі, так і у федеральному уряді) [3]. Таке різноманіття лобістських сил виключає монополію будь-якого лобіста щодо впливу на державну політику, а їх зусилля щодо впливу на державу в цілях зміни інституційного середовища регулювання здатні до взаємокомпенсації.

Свого часу нобелівський лауреат Г. Беккер описав подібну взаємодію в своїй моделі політичного торгу, взявши для спрощення приклад існування двох суспільних груп, зацікавлених у встановленні протилежних режимів державного регулювання. Він пише, що кожна

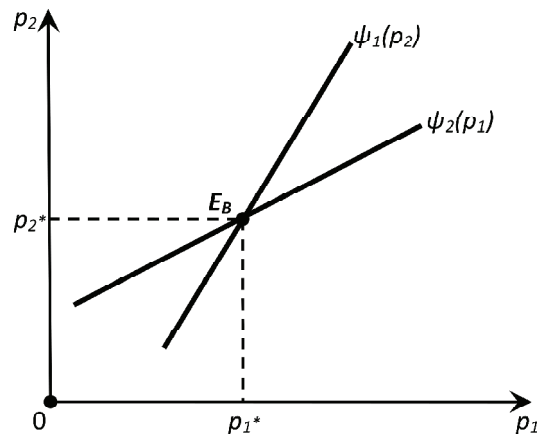

Рис. 1. Політична рівновага: модель Беккера

Джерело: побудовано автором за даними [5, с. 408—410] та [4, с. 212—213].

із суспільних груп може підвищити свій добробут, впливаючи на регуляторну політику. Водночас розмір чистого потенційного трансферу багатства є функцією від тих зусиль (витрат пошуку ренти), що докладаються (витрачаються) нею для забезпечення тиску на регуляторні органи, а також тих зусиль (витрат), яких докладає (витрачає) інша зацікавлена група для забезпечення протидії встановленню відповідного типу регулювання [4, с. 212—213].

$$T = f(p_1; p_2) \quad (1),$$

де T — чистий потенційний трансфер багатства;

p_1 — витрати пошуку ренти, витрачені однією стороною політичного торгу для забезпечення тиску на регуляторний орган;

p_2 — витрати пошуку ренти, витрачені іншою стороною політичного торгу для компенсації тиску першої на регуляторний орган та створення сприятливого для себе регуляторного середовища [5, с. 408—409].

Якщо сумарний вплив зацікавлених груп на механізм державного регулювання є величиною сталою (наприклад, прийняття регуляторного акту або відмова від нього), а результат політичного торгу залежить тільки від інтенсивності впливу кожної із суспільних груп порівняно одна з одною, то для них можна побудувати криві найкращої реакції в координатах витрат пошуку ренти [4, с. 212—213]. Так, політичною рівновагою буде називатися ситуація, що характеризується такими рівнями тиску кожної з груп, за яких жодна з них немає стимулів змінювати своє рішення (т. єв на рис. 1).

Дж. Гелбрейт писав, що таке врівноваження має своїм наслідком досягнення кращого з позицій суспільства регуляторного результату, тоді як зростання кількості суб'єктів різновекторного впливу є запорукою задоволення інтересів ширших верств економічних акторів [6].

Модель політичного торгу Беккера потенційно може працювати і в рамках корпоративістського підходу до організації державного регулювання. Останній ґрунтується на наявності інституційної форми правління, в якій організації, що представляють основні економічні інтереси (профспілки, спілки роботодавців, окремі великі компанії чи їх об'єднання), отримують привілеї і можливість брати участь у розробці законопроектів і політичних рішень в обмін на прийняття відповідальності і зобов'язань щодо сприяння державі в управлінні суспільством. Взаємодії "бізнес-держава" характерна орієнтація на партнерство і співробітництво різних професійних і соціальних груп ("капіталізм кооперації"), гарантії досягнення певного рівня життя, запобігання можливих потрясінь і втрат, прагнення уникнути невдач у бізнесі.

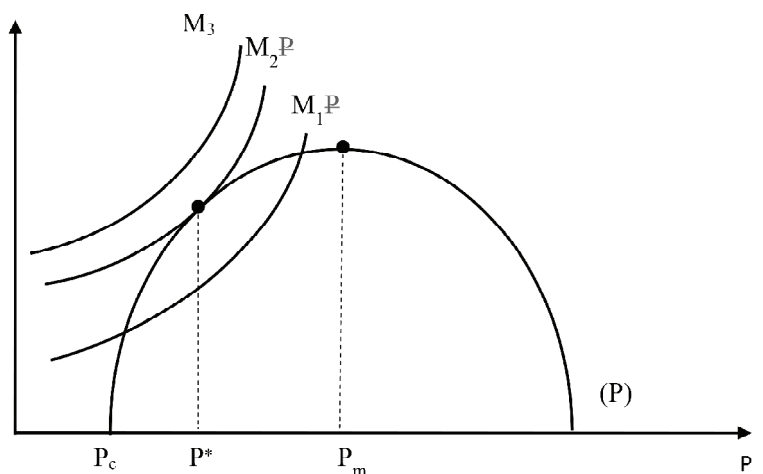

Рис. 2. Оптимум Пельцмана

Джерело: [5, с. 406].

Як приклад можна розглянути французьку модель взаємодії бізнесу і влади. У Франції на конституційному рівні закріплено статус Економічної й соціальної ради, задання якої — розробка рекомендацій для уряду і парламенту в економічній та соціальній сферах. До її складу входять представники 18 соціальних та економічних груп, що об'єднують 231 представника різних за профілем організацій [3, с. 27]. Саме вони мали б забезпечити ефективну роботу корпоративістської моделі взаємодії держави і ринкових акторів забезпечуючи ефективну протидію в моделі Г. Беккера. Втім фактично в країні діє закрита напівкланова взаємодія бізнесу і влади, що склалася традиційно, внаслідок того, що представниками вищої урядової, парламентської та ділової еліти останнім часом ставали переважно вихідці із малочисельної групи випускників Національної школи адміністрації (ENA), заснованої Ш. де Голлем з метою меритократичного оновлення державної влади. Між членами клубу випускників ENA існує система взаємної підтримки. В результаті, у французькій еліті укорінилася традиція підтримання взаємовигідних особистих зв'язків між чиновниками високого рангу та представниками великого національного бізнесу [3, с. 27].

Наслідки такого симбіозу описують М. Бернштейн, У. Джордан, Дж. Стіглер, С. Пельцман, Р. Познер, формулюючи засади так званої теорії регуляторного захоплення. Остання описує множини ситуацій, в яких державне регулювання здійснюється не стільки в інтересах суспільства в цілому, скільки в інтересах тих суспільних груп, які здатні забезпечити власну перевагу в моделі Г. Беккера, а отже, запровадження регуляторного

середовища, орієнтованого на максимізацію прибутку окремих економічних акторів в умовах дисбалансу політичних впливів.

Дж. Стіглер у своїй "Теорії економічного регулювання" по суті заперечує ймовірність досягнення балансу політичних сил в інтересах суспільства для більшості регульованих галузей, вказуючи на регулювання як спосіб перерозподілу багатства між різними суспільними групами. А.С. Пельцман іде далі і обґрунтовує базові принципи такого перерозподілу. Сформульована ним модель Стіглера-Пельцмана характеризується дією трьох основних передумов:

1) державне регулювання спрямоване на перерозподіл багатства;

2) поведінка представників регуляторного органу/законодавців спрямована на максимізацію політичної підтримки (з метою збереження виборних посад);

3) зацікавлені групи змагаються між собою, пропонуючи політичну підтримку в обмін на запровадження сприятливого регуляторного середовища.

Якщо абстрагуватися від множини регуляторних ефектів, скоротивши їх до пари "ціна — прибуток", в якій рівень регульованих цін (P) визначає політичну прихильність споживачів, а рівень прибутку (π) — виробників/продавців, то регуляторні рішення в галузі прийматимуться згідно функції політичної підтримки $M(P, \pi)$ (рис. 2). Вважається, що $M(P, \pi)$ зменшується зі збільшенням ціни, оскільки споживачі посилюють політичну опозицію, коли ціни підвищуються, і водночас збільшується із збільшенням прибутків галузі, оскільки фірми реагують на збільшення прибутків додатковою політичною підтримкою [5, с. 405—406]. Відповідно, крива байдужості, що описує функцію політичної підтримки, має додатний нахил, детермінуючи баланс підтримки різних суспільних груп та обумовлюючи її взаємозамінність.

Встановлення регулятором цін на конкурентному рівні P_c (запровадження інституційного середовища, здатного результувати рівнем цін P_c), що має своїм наслідком нульовий економічний прибуток, є для нього неефективним, оскільки максимізуючи політичну підтримку споживачів, забезпечує опозиційність виробників політичної підтримки продавців. І навпаки: встановлення цін на монопольному рівні P_m (запровадження інституційного середовища, здатного результувати рівнем цін P_m) забезпечить прихильність виробників у разі втрати прихильності споживачів. Відповідно, оптимум Пельцмана дотягатиметься за певного додатного рівня економічного прибутку, породженого регульованим рівнем цін у діапазоні $P_c < P^* < P_m$ (рис. 2).

З рисунка 2 видно, що політична підтримка зростає по мірі руху відповідної їй кривої байдужості ліворуч і вгору, що відповідає нижчим рівням цін і вищим рівням прибутку, що є взаємовиключними, а це означає, що такий рух є неможливим без врахування дії зовнішніх чинників. Саме тому регуляторним агентствам зазвичай приходить робити вибір між політичною підтримкою споживачів і виробників/продавців. Згідно з висновком моделі Стіглера-Пельцмана, регулювання завжди буде зміщене в бік тих зацікавлених груп, які краще організовані (здатні результативно забезпечити необхідну політичну підтримку) й отримають більшу вигоду від ухвалення сприятливого законодавства (готові інвестувати ресурси у політичну підтримку) [5, с. 403].

Про більшу ефективність малих груп порівняно з великими писав М. Олсон [7, с. 78], Дж. Джеймс [9, с. 474—477], Г. Зіммель [9, с. 88, 92]. Останній, наприклад, вказує на те, що "малі, централістично організовані групи зазвичай мобілізують і використовують усю власну енергію, тоді як у великих групах сила набагато частіше залишається потенційною" [9, с. 88, 92.]. В цьому контексті висновки моделі Стіглера-Пельцмана буде ілюструвати зміщення регулювання на користь невеликих зацікавлених груп з чітко вираженими пріоритета-

ми за рахунок великих зацікавлених груп, пріоритети яких виражені не досить виразно [5, с. 403]. Тобто йдеться переважно про виробників/продавців, можливість приросту прибутку яких виступає ефективним стимулом для організації політичної підтримки, тоді як дисперсна множина споживачів зазвичай виявляється менш ефективною в самоорганізації для просування власних інтересів.

Класичним прикладом дії теорії регуляторного захоплення вважається арахісова програма в США. Будучи запровадженою ще в 1949 р., вона спрямовувалась на обмеження кількості фермерів, які можуть продавати арахіс на території США. Одночасно було жорстко обмежено імпорт. І, нарешті, використовувалася система підтримки цін, яка гарантувала, що фермери, котрим було виділено квоту на вирощування арахісу, зможуть завжди покрити свої виробничі витрати. Наслідком застосування цієї програми в США стало підвищення ціни продажу до рівня, що на 50 % перевищував світові ціни на цей продукт. Встановлено, що за період з 1982 р. по 1987 р. середні обсяги трансферту коштів від споживачів до виробників арахісу склали 255 млн дол. США, що призвело до сукупного зменшення суспільного добробуту на 34 млн дол. США. Якщо зважити на те, що на початку 1980-х рр. у США вирощуванням арахісу займалися близько 23 тис. фермерів, то можна поррахувати, що кожен з них отримував чистий трансферт у сумі понад 11 тис. дол. США. Натомість втрати кожного споживача від запровадження цієї програми складали трохи більше 1 дол. США. А це означає, що мало хто зі споживачів був готовий витратити свій час, енергію та кошти на діяльність, спрямовану на скасування арахісової програми, тоді як пересічний фермер навпаки готовий був інвестувати у підтримку цієї програми [5, с. 405].

Схожу ситуацію мали в Україні наприкінці 1990-тих, коли запровадження державного регулювання ринків цукру та цукрового буряку, що полягало у встановленні квот на виробництво цукру та їх мінімальних цін, зумовило появу негативного зовнішнього ефекту регулювання на обох ринках. Середнє значення індексу цін на цукор (скореговане на рівень інфляції) протягом п'яти років після запровадження відповідного регулювання виявилось майже в півтора рази вищим за аналогічний показник для дорегуляторного періоду, а виробництво як цукрових буряків, так і цукру в середньому скоротилось на 25 % [10, с.171].

Аналогічним є ефект запровадження у вітчизняній електроенергетиці у березні 2016 року моделі державного регулювання цін на вугілля, відомої як "Роттердам+". На перший погляд, ця модель є проконкурентною й спрямованою на захист інтересів споживачів, оскільки забезпечує відхід від витратного методу формування цін на електричну енергію, який в умовах вертикальної інтеграції, не дозволяє відслідкувати дійсну вартість вугілля і, відповідно, призводить до встановлення монопольно високих цін на електроенергію. Цей метод ціноутворення передбачає встановлення ціни на деякий товар виходячи не з витрат фірми-монополіста, зацікавленої в їх завищенні, а з витрат конкурентних фірм, що діють на ринках аналогічної продукції, що функціонують на конкурентних засадах. В якості такого ринку Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, обрала європейський ринок вугілля, ціна на якому є похідною від результатів торгів на провідних європейських товарних біржах, насамперед — вугільної товарної біржі у Роттердамі [11].

Проблемою застосування такої формули ціноутворення в Україні є той факт, що українські виробники електричної енергії зазвичай не купують вугілля на біржі в Роттердамі чи на будь-якій іншій альтернативній біржі та, відповідно, не транспортують його, несучи заявлені у формулі транспортні витрати. Вони видобувають його на власних або державних шахтах, а тому

його дійсна собівартість є часто нижчою за ту, яку відображає ціна, розрахована за моделлю "Роттердам+". Відповідно, запровадження такої формули ціноутворення замість зниження цін відпуску електричної енергії ТЕС призвело до її зростання (зростання цін електричної енергії згенерованої ТЕС склало 159,6 % тільки за один рік дії формули при значенні індексу цін виробників за аналогічний період на рівні 137,9 %. Тобто розмір чистого зростання склав 21,7% без врахування мультіплікативного впливу росту ціни електричної енергії на значення індексу цін виробників), [12] та [13] а бенефіціарами такого зростання стали власники електрогенеруючих потужностей у сегменті теплової генерації та їх інвестори.

На ринках авіаперевезень протягом багатьох років спостерігався вплив фінансово-промислової групи "Приват" на діяльність Державіаслужби України, що дозволило ПрАТ "Авіакомпанія "Міжнародні авіалінії України" отримувати за розподілом багато напрямків для рейсів і блокувати входження на український ринок європейських лоукостерів як WizzAir та Ryanair [14].

Всі ці приклади свідчать на користь дії моделі регуляторного захоплення, де краще організовані групи продавців того чи іншого товару виявилися ефективнішими у формуванні політичної підтримки, отримавши натомість таке галузеве регулювання, що дозволяло забезпечити максимізацію їх прибутків на противагу ціновому зростанню та відповідному погіршенню добробуту неорганізованої групи споживачів.

Іншою моделлю, яка описує інституційну взаємодію держави і ринку є модель дорожньої каси. Така модель розглядає відносини між державою і ринком як такі, що організовані в рамках дії влади з домінуючою роллю держави і підпорядкованою роллю суб'єктів господарювання [4, с. 208]. Державні службовці створюють таку регуляторну базу, такі інституційні умови господарювання, в яких максимізація підлягає не суспільний добробут, а добробут представників регуляторного агентства [15, с. 9]. Вони захоплюють частину прибутку суб'єктів господарювання шляхом стягнення з них плати за вхід на ринок, за право діяти на ринку, як дорожня каса стягує плату за проїзд платною дорогою [16, с. 21—22]. Інструментами реалізації цієї моделі на практиці С. Дянков, Р. Ла-Порта, Ф. Лопез-де-Сіланес і А. Шлейфер визначають адміністративні бар'єри входження в той чи інший ринок [17, с. 6], метою яких насправді є не контроль якості пропонованої блага чи інші суспільно корисні ефекти, а максимізація політичної ренти, перерозподіленої з суб'єктів господарювання на користь регулятора.

У логіці попередньої моделі, такі дії мали б своїм наслідком критичне зниження політичної підтримки з боку бізнес-середовища, без жодного очевидного впливу на прихильність споживачів. Такий, здавалося б, очевидний провал в обґрунтуванні моделі долається В. Нисканеном, який в своїй теорії бюрократії ілюструє, по суті, агентську проблему у відносинах між різними рівнями державної влади (між регуляторним агентством і урядом, парламентом чи іншими органами вищої влади в країні). По аналогії з агентською проблемою в приватному секторі економіки, яка проявляється через різницю у цільових функціях менеджменту й акціонерів приватної корпорації, в галузі державного регулювання вона проявляється через різницю у цільових функціях регуляторного агентства та вищого органу державної влади. В. Нисканен називає перших "бюро", а другого — "спонсором", пояснюючи таким чином економічний зміст їх підпорядкування один одному [18, с. 536—559] "Бюро" на замовлення "спонсора" виконує ряд регуляторних функцій, намагаючись при цьому максимізувати не стільки суспільний добробут чи добробут "спонсора", скільки власний добробут — власну політичну ренту. Тільки цього разу йдеться не про прямий трансфер політичної ренти від економічних суб'єктів до

регуляторного агентства, як в теорії дорожньої каси, а про опосередкований — через розподіл державних витрат вищим органом влади. А отже, актуалізується проблема невідповідності цільових функцій цих двох груп. Вищий орган державної влади є, насамперед, зацікавленим у задоволенні потреб медіанного виборця у послугах державного регулювання як деякому типі суспільних благ. Це є запорукою переобрання його представників на наступну каденцію та пролонгації їх права доступу до політичних ресурсів як джерела політичної ренти. Представники ж регуляторного агентства максимізують величину власної політичної ренти, яка в такому разі є похідною від бюджету, виділеного на функціонування агентства вищим органом державної влади.

В. Нисканен пропонує таку модель генерування політичної ренти для випадку лінійних функцій попиту та витрат (рис. 3), що мають вигляд:

$$V = a - bQ$$

та

$$C = c + 2dQ$$

відповідно.

Водночас V — гранична цінність регуляторної послуги для споживачів,

C — мінімальні граничні витрати "бюро",

Q — обсяг випуску регуляторних послуг [19, с. 478].

Виходячи з цього функції загального бюджету "бюро" (B) та мінімальних сукупних витрат "бюро" (TC) матимуть вигляд:

$$B = aQ - bQ^2$$

та

$$TC = cQ + 2dQ^2.$$

За таких вихідних умов В. Нисканен виводить два рівноважні обсяги надання регуляторних послуг: $Q = a/b$ — як результат максимізації бюджету та $Q = 2(a - c)/b + 2d$ — як результат дії обмеження на величину бюджету, рівної обсягу сукупних витрат "бюро" [19, с. 476—492].

Для меншого попиту на регуляторні послуги, представленого кривою V_1 , рівноважний випуск "бюро" буде належати бюджетному обмеженню, де площа чотирикутника ea_1hi дорівнює площі прямокутника $efgi$. Бюджет покриває мінімальні сукупні витрати і жоден аналіз ефективності витрат не виявить жодних перевитрат ресурсів. Однак випуск такого "бюро" є більшим Парето-оптимального рівня. Рівноважний обсяг випуску ig є суттєво вищим за граничну цінність регуляторної послуги для споживачів ih . Витрати охоплюють весь споживчий надлишок, що міг би існувати за умови ефективної діяльності з нижчим рівнем бюджетних витрат. Якщо мінімальні граничні витрати зростають по мірі зростання обсягу випуску внаслідок зростання середніх факторних витрат, а не скорочення продуктивності, то таке "бюро" отримуватиме надлишок виробника, рівний площі трикутника cfg .

За умов існування вищого попиту, представленого кривою V_2 , рівноважний випуск "бюро" буде знаходитися в обмеженому попитом діапазоні, де гранична цінність випуску дорівнює нулю. В такому випадку величина бюджету "бюро" описуватиметься площею трикутника ea_2l , будучи більшою за мінімальні сукупні витрати — $ejkl$. Це означає, що прискіпливий аналіз довів би, що той самий обсяг випуску регуляторної послуги міг би бути досягнутий за меншого бюджету. Втім тут слід розуміти, що "бюро" є єдиним носієм інформації про власну функцію мінімальних сукупних витрат, у якого відсутні стимули до її розкриття. Тобто має місце виробнича неефективність надання регуляторної послуги. Вона доповнюється також алокативною неефективністю, адже такий рівноважний випуск не задовольняє умови Парето-оптимальності. Величина надлишку виробника цього разу описується площею трикутника cjk [19, с. 476—492].

Статистичні підтвердження обґрунтованості цієї моделі й дії теорії бюрократії в цілому знаходимо у

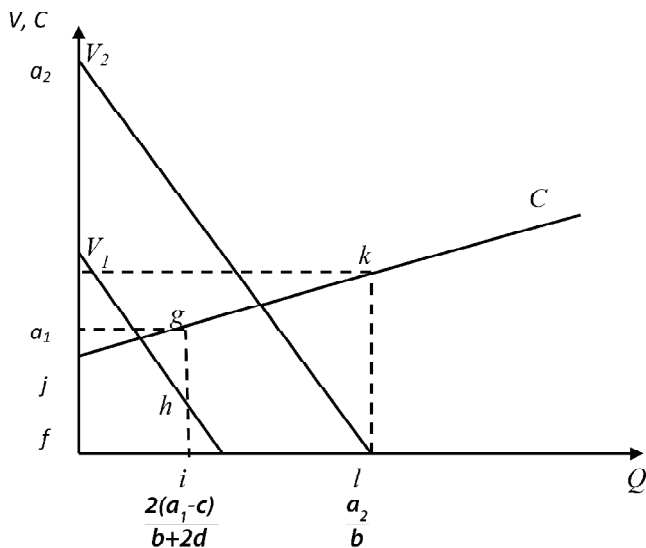

Рис. 3. Рівноважний випуск "бюро" в моделі бюрократії В. Нісканена

Джерело: [19, с. 476—492].

Т. Ромера, Г. Розенталя і В. Манлі, присвячених аналізу витрат коштів на одного учня в шкільних округах Орегону та Нью-Йорку. Результати проведеного вченими дослідження показують, що зазвичай ці витрати є вищими за ті, які б обрав медіанний виборець. В округах, де базовий бюджет є вищим бажаного, середні витрати на одного учня є майже рівними базовому бюджету. В округах, де базового бюджету не вистачило б на забезпечення роботи шкіл, середні витрати на одного учня є вищими на 15 % аналогічного показника для тих округів, де базового бюджету вистачає [20]. Водночас вченими доведено, що витрати зростають по мірі росту шкільного округу, відображаючи тим самим більшу монопольну владу великих округів [18, с. 536—559].

У числі інших свідчень на користь дієвості теорії бюрократії можна назвати висновки дослідження С. Пельдмана, що довів обернену залежність між результатами голосування за кандидата від правлячої партії у губернатори та зростанням реальних середньодушових державних витрат протягом року до виборів [21, с. 292—297], а також наведені В. Нісканеном статистичні дані щодо невідповідності зростання витрат на національну оборону в США зростанню рівня готовності та витривалості американських збройних сил, зростання витрат на освіту — зростанню кількості випускників чи рівня їх успішності, зростання витрат на охорону здоров'я — зростанню середніх показників здоров'я нації [18, с. 536—559].

Таким чином, мають місце перевитрати. І саме їх, а не весь бюджет регуляторного агентства, Ж.-Л. Міге та Ж. Беланже визначають як політичну ренту (дискреційний бюджет) [22, с. 27—51] наближуючи в цьому теорію бюрократії до теорії дорожньої каси з одного боку, а з іншого — віддаляючи їх одна від одної поясненням механізму торгу між "бюро" і "спонсором" за споживання більшої частки цієї ренти. Такий торг моделюється аналогічно характеру цінового змагання покупця і продавця в моделі білатеральної монополії, де потужніші переговірні позиції визначатимуть результат торгу й пропорції розподілу економічної ренти. Представники вищого органу політичної влади використовують свої владні повноваження, погрожуючи встановити жорсткіший контроль над діяльністю регуляторного агентства, з метою захоплення деякої частки політичної ренти (дискреційного бюджету) та її використання у власних інтересах. В свою чергу регуляторне агентство готове ділитися деякою часткою дискреційного бюджету зі "спонсором", розглядаючи її як плат-

ню за право використовувати його залишок на власний розсуд [18, с. 536—559].

Аналізуючи відповідну теорію, як і попередню теорію дорожньої каси, слід розуміти, і саме на цьому на-полягає В. Нісканен, що проблема описаного ними регуляторного провалу полягає не стільки в людях, скільки у неправильних інститутах, які спрямовують їх дії в напрямі, зворотному від суспільно-ефективного [23, с. 151—153].

Чим далі у тінь зміщуються домінантні інститути використовуваної моделі, тим менш ефективною буде протидія їм з боку інших суспільних груп, насамперед через їх непрозорість. Візьмемо наприклад, модель Беккера. Для ефективної протидії регуляторному захопленню з боку однієї суспільної групи інша повинна інвестувати такий обсяг ресурсів, що є функцією від інвестицій конкурента. Очевидно, що в умовах прозорого механізму лобізму власних інтересів у межах плюралістичних моделей інституційної взаємодії держави і ринкових акторів, коли усі витрати пошуку ренти є очевидними для кожної із зацікавлених сторін, досягнення рівноваги Неша є більш ймовірним, ніж в умовах інформаційної асиметрії, породженої діями регулятора та замовника регулювання у сірій та чорній зоні реалізації регуляторної політики і т.д.

ВИСНОВКИ

Таким чином, проведений аналіз взаємодії держави та ринку, дозволяє виділити множину моделей інституційної взаємодії держави і ринку, які різняться передумовами формування та економічною природою.

Сучасна економічна наука вже відійшла від найвищо-го розуміння ролі держави як суб'єкта максимізації суспільного добробуту, а описані вище моделі політичного торгу, регуляторного захоплення, дорожньої каси, бюрократії тощо дозволяють оцінити множину ризиків і проблем інституційної організації взаємодії між державою та ринком та негативного впливу на соціально-економічну систему країни загалом.

Перспективи подальших розвідок у зазначеному напрямі полягають у розробці практичних рекомендацій щодо формування відповідної поведінки суб'єктів господарювання та створення регулятором дієвих механізмів, покликаних мінімізувати негативний вплив від інституційної організації взаємодії між державою та ринком у рамках моделей політичного торгу, регуляторного захоплення, дорожньої каси, бюрократії тощо.

Література:

1. Дегтяр А.О. Моделі взаємодії держави та бізнесу у сучасному світі / А.О. Дегтяр, С.М. Нарожний // Теорія та практика державного управління: зб. наук. праць. — Харків: ХарПІ НАДУ "Магістр", 2013. — Вип. 4 (43). — С. 116—123.
2. Number of registered active lobbyists in the United States from 2000 to 2018 / Statista [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.statista.com/statistics/257340/number-of-lobbyists-in-the-us> (дата звернення 12.05.2019 р.)
3. Королев Е. Модели взаимодействия бизнеса и власти в Европейском Союзе // Власть. — 2008. — № 7. — С. 26—30.
4. Герасименко А.Г. Ринкова влада: джерела, масштаби, наслідки: монографія. — Київ: КНТЕУ, 2014. — 600 с.
5. Економічна теорія регулювання та антимоніпольна політика. Пер. з англ. / В. Кіп, Віскузі, Джон М. Верном, Джозеф Е. Герінгтон (мол.) / Наук. ред., переклад та авт. передмова О. Кілієвич. — К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2004 — 1047 с.
6. Гелбрейт Дж. Новое индустриальное общество / Дж. Гэлбрейт: пер. с англ. — М.: ООО "Издательство АСТ": ООО "Транзиткнига"; Санкт-Петербург.: Terra Fantastica, 2004. — 602 с.

7. Олсон М. Логіка колективної дії. Суспільні блага і теорія груп. Пер. з англ., післямова С. Слухая. — К.: Лібра, 2004. — 272 с.
8. James J. A preliminary Study of the Size Determinant in Small Group Interaction / American Sociological Review, XVI (August 1951). P. 474—477.
9. Simmel G. The Sociology of George Simmel, trans. Kurt H. Wolf. — Glencoe, Ill.: Free Press, 1950. — P. 88, 92.
10. Черненко С.О. Конкуренція та ефективність товарних ринків в Україні: монографія. — К.: КНТЕУ, 2006. — 171 с.
11. Порядок формування прогнозованої оптової ринкової ціни електричної енергії / Затверджено Постановою Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 03.03.2016 № 289 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0428-16> (дата звернення 12.05.2019 р.)
12. Офіційний веб-сайт ДП. "Енергоринок" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.er.gov.ua/doc.php?c=5> (дата звернення 01.07.2019 р.)
13. Сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2017/ct/icv/icv_u/icv_vp17_u.htm (дата звернення 12.05.2019 р.)
14. Перше масштабне дослідження вітчизняної олігархії [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/publications/zat-ukrajina-ta-jogo-vlasniki-pershe-masshtabne-doslidzhennja-vitchiznjanoi-oligarhiji-835585.html> (дата звернення 01.05.2019 р.)
15. Boehm F. Regulatory Capture Revisited — Lessons from Economic of Corruption. Working Paper / Frederic Boehm // Research Center in Political Economy (CIEP, Universidad Externado de Colombia). — July 2007. — 30 p.
16. Олейник А. Политэкономика власти: подходы к анализу отношений между государством и бизнесом в России // Вопросы экономики. — 2011. — № 5. — С. 21—22.
17. Djankov S., La Porta R., Lopez de Silanes F., Shleifer A. The Regulation of Entry // The Quarterly Journal of Economics. — 2002. — 117 (1). — P. 1—37 — С. 6.
18. Нiskanen В. Пересмотр / В. Нiskanen // Вехи экономической мысли. В 6 т. — Санкт-Петербург: Экономическая школа. Экономика благосостояния и общественный выбор. — 2004. — С. 536—559.
19. Нiskanen В.А. Особая экономика бюрократии / В.А. Нiskanen // Вехи экономической мысли. — Санкт-Петербург: Экономическая школа. Экономика благосостояния и общественный выбор. 2004. — С. 476—492.
20. Romer T Economic Incentives and Political Institutions: Spending and Voting in School District Referenda / T. Romer, H. Rosenthal, and V. Munley // NBER Working Paper No. 2406. — 1987. — 56 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nber.org/papers/w2406> (дата звернення 21.05.2019 р.)
21. Peltzman S. Economic Conditions and Gubernatorial Elections / S. Peltzman // American Economic Review. — 1987. — Vol. 77. — P. 292—297.
22. Migue J.-L. Towards a General Theory of Managerial Discretion / J.-L. Migue and G. Belanger // Public Choice. — 1974. Vol. 17. — P. 27—51.
23. Niskanen N. W. Bureaucracy and Public Economics. 2nd ed. — Vermont: Edward Elgar, 1994. — 298 p.

References:

1. Diehtiar, A.O. and Narozhnyi, S.M. (2013), "Models of interaction between state and business in the modern world", Modeli vzaємодії derzhavy ta biznesu u suchasnomu sviti. Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia: zb. nauk. prats. Kharkiv: KharRI NADU "Mahistr", vol. 4 (43), pp. 116—123.
2. Official website Statista (2019), "Number of registered active lobbyists in the United States from 2000 to 2018", available at: <https://www.statista.com/statistics/257340/number-of-lobbyists-in-the-us> (Accessed 12 June 2019).

3. Korolev, E. (2008), "Models of business and government interaction in the European Union", Power, vol. 7, pp. 26—30.
4. Herasymenko, A.H. (2014), Rynkova vlada: dzherela, masshtaby, naslidky [Market power: sources, scales, implications], KNTEU Kyiv, Ukraine.
5. Viskuzi, V.K. Vernom, D.M. and Herinhton, Dz.E. (2004), Ekonomichna teoriia rehuliuвання ta antymonopol'na polityka [Economic theory of regulation and antimonopoly policy], Basics, Kyiv, Ukraine.
6. Dzh. Helbreit (2004), Novoye industrial'noye obshchestvo [New industrial society], Terra Fantastica, St. Petersburg Russia.
7. Olson, M. (2004), Lohika kolektyvnoi dii. Suspil'ni blaha i teoriia hrup [Logic of collective action. Public goods and group theory], Libra, Kyiv, Ukraine.
8. James, J. A. (1951), "Preliminary Study of the Size Determinant in Small Group Interaction", American Sociological Review, vol. XVI, pp. 474—477.
9. Simmel, G. (1950), The Sociology of George Simmel, Free Press, Glencoe, USA.
10. Chernenko, S.O. (2006), Konkurentsia ta efektyvnist tovarnykh rynkiv v Ukraini [Competition and efficiency of commodity markets in Ukraine], KNTEU, Kyiv, Ukraine.
11. National Commission, which carries out the state regulation in the spheres of energy and utilities (2016), "The order of formation of the forecasted wholesale market price of electric energy", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0428-16> (accessed 12 May 2019).
12. Official website of the State enterprises "Energy market" (2019), available at: <http://www.er.gov.ua/doc.php?c=5> (accessed 01 July 2019).
13. Official website of the State Statistics Service of Ukraine (2019), available at: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2017/ct/icv/icv_u/icv_vp17_u.htm (accessed 11 July 2019).
14. The Website magazine NV UA (2017), "The first large-scale research of the domestic oligarchy", available at: <https://nv.ua/ukr/publications/zat-ukrajina-ta-jogo-vlasniki-pershe-masshtabne-doslidzhennja-vitchiznjanoi-oligarhiji-835585.html> (accessed 01 June 2019).
15. Boehm, F. (2007), Regulatory Capture Revisited — Lessons from Economic of Corruption. Working Paper. Research Center in Political Economy, CIEP Universidad Externado de Colombia, Bogota, Colombia.
16. Oleinyk, A. (2011), "Political economy of power: approaches to the analysis of relations between the state and business in Russia", Economic issues, vol. 5, pp. 21—22.
17. Djankov, S. La Porta, R. Lopez de Silanes F. and Shleifer A. (2002), "The Regulation of Entry", The Quarterly Journal of Economics, vol. 117 (1), pp. 1—37.
18. Niskanen, V. (2004), Vekhi ekonomicheskoy mysli [Milestones of economic thought], School of Economics. Welfare economics and social choice, St. Petersburg, Russia, pp. 536—559.
19. Niskanen, V. (2004), [The special economics of bureaucracy], School of Economics. Welfare economics and social choice, St. Petersburg, Russia, pp. 476—492.
20. Romer, T. Rosenthal, H. and Munley, V. (1987), "Economic Incentives and Political Institutions: Spending and Voting in School District Referenda", NBER Working Paper, vol. 2406, available at: <http://www.nber.org/papers/w2406> (accessed 21 May 2019).
21. Peltzman, S. (1987), "Economic Conditions and Gubernatorial Elections American Economic Review", vol. 77. pp. 292—297.
22. Migue, J.-L. and Belanger, G. (1974), "Towards a General Theory of Managerial", Public Choice, vol. 17, pp. 27—51.
23. Niskanen, N. W. (1994), Bureaucracy and Public Economics, 2nd ed., Edward Elgar, Vermont, USA, pp. 151—153.

Стаття надійшла до редакції 23.07.2019 р.